

الموروث الديني في شعر بياليك

המורשה הדתית המקראית בשירתו של חיים נחמן ביאליק

מ.מ. رياض عبد إبراهيم

مركز الدراسات الفلسطينية/جامعة بغداد

م.م. عبد الوهاب عبد الجبار/كلية اللغات/جامعة بغداد

מבוא:

רב הסופרים העבריים מסתמכים ביצירתם על המורשה הספרותית דתית המקראית השונית על התלמוד והמקרא, ליצור סגנון הספרותי מיוחד מושפע טקסטי המקרא והתלמוד, שתהיה כחומר עיקרי בתחביר הסיפורים ואגדות כי הם לעתים קרובות יצירתם כוללת רעיונות מקראיות הספרותיות, כדי שהקשר בין העבר לבין העתיד וימשיך, כי הסופרים העבריים מאמינים בההסטוריה היהודית וצריך לשחוק תפקיד חשוב ביותר על בסיס דתי, תרבותית ואינטלקטואלית.

לכן המורשה הדתית המקראית שכוללת המקרא והתלמוד נחשבת מן היסודות החשובות שעליהם מתבסס הספרות העברית, ומאז הקמתה ועד הדורות שונות שעברו, וגם רב הסופרים העבריים התענינו בספרות האגדות והסיפורים ובסגנון הספרותי שבהם שיעורים משמעויות והדרשות, ולקחים הספורים ואגדות מן העבר ועד היום, ואת אישיות שבסיפורים ואגדות בהשפעה משמעותית על ההיסטוריה האינטלקטואלית והדתית של העם היהודי ולהציג אותם בצורה חדשה שנועדה כדי להתקשר בין המורשה התנ"כי לבין הווה שתהיה המורשה כבסיס שלו.

המשורר חיים נחמן ביאליק אחד הסופרים החשובים ביותר שהעסיק הרבה ברעיונות המקראיות והתלמודיות בשירתו בשרות התנועה הציונית, לכן הוא נחשב המשורר הלאומי של העם היהודי, משום שהוא יכול להשתמש מורשה כדי לתזכרת ואת המעשים של העם היהודי, בסגנון שהושפע ביהודים. ושולח ביצירתו את התקווה להחזיר את ישראל על פי האמונות המקרא שבו הם תלויים בחיי היומיום שלהם, ובו הם מכירים את החוקות השייכות לקהילה היהודית, ובו הם מטפלים בבעיות השונות של החיים הדתיים, הפוליטית והאינטלקטואלית.

המחקר שלי התעניין בחיים של המשורר ביאליק, שהשפיעה בצורה גדולה ביצירתו הספרותית בכתביו כמשקפת בשלבים רבים של חייו בשירתו וגם התעניין המחקר שלי ביצירתו הספרותיות השונות החשובות ביותר, ואנו דנו גם בטקסטים פואטיים החשובים ביותר, המתעניינת בירושה המקראית וניתוח את הסגנון הספרותי, עם ההבהרה של המטרה העיקרית של המשורר, את הרעיונות המקראיות של גזענות. המחקר גם כולל על המבוא, את התוצאות החשובות ביותר שלנו, גם את החתימה של המחקר.

תולדות חייו:

חיים נחמן ביאליק נולד בראדי ווהלין ברוסיה (1873), ומת (1934) בווינה, אחד המשוררים הגדולים של הציונים¹, התייתם מאביו בגיל שבע שנים, ואמו לקחה אותו לבית סבא שלו, שגר בכפר², וקיבל חיי המשפחה שלו סבל בילדותו, הסבל היה בעל השפעה גדולה בשירה שלו ובסיפורים שלו, במובן יתמות היתה כסמל ביצירתו הצורה רחבה, ולאחר מכן נהפך לסמל של העם היהודי³, מראה הסימנים של הכפר השפיע בביאליק בצורה רחבה, ואת החיים של אמו האלמנה, ושלושה אחים, היתה קשה מאוד, ואת הסבל של ביאליק היה ברור בכתביו ויצירתו⁴, גם כן, הבית שלו היה מלא עץ ועצבות והענוי, ו החיים של ביליק השפיעה בימי ילדותו שהיתה מתמזגת בין היופי הטבעי לבין התימות לחיים ענוי, והלמוד⁵, ואת ביאליק הילדות שקע הוראה בחינוך היה תמיד קוראים אותו הוא מזכיר את החלומות ותקוות, ואת חייו הפרטיים בבית שהיה יהודי החי עם משפחתו תלוי בשדה ובשטח היער⁶.

וגם את העבודה של ביאליק בתחילה כסוחר עץ ולאחר מכן הלך בתחום החינוך⁷, ומתחיל ללמוד ולעבוד בצורה קשה, ומחקר מעמיקים בספרי הדרכה, אתיקה למיסטיקה החסידית, שהיה בספריה של סבא שלו, והיה מושפע מאוד בספרים של הקבלה, אשר עוררה את הרגשות של געגועים ההתגלות האלוהית ורוח הקודש, ובכך רכש את תרבות זרמו מדע מכל המקורות של התרבות העברית והיה יודע טוב בהם⁸.

עזב את בית הסבא שלו, והלך ללמוד ב "בית המדרש" בעיר, ומתחיל לקרוא בספרי ההשכלה, וגם למד בתנ"ך⁹, אבל ההשכלה ועקרונות שלה המושפעים ישירות בביאליק אילצה אותו לעזוב את בית המדרש וללכת לחפש את הידע בתחומים שונים, והוא מילא את לבו באותה תקופה את הרעיונות אשר היו מן תנועת ההשכלה, וכתב על התרבות העברית של ימי הביניים¹⁰.

אחר כך נכנס ביאליק בלומד הישיבה הדתית, והקים יחד עם עמיתיו האגודה הלאומית של הספרדתיים, ביאליק כתב כמה מאמרים ופורסמו בכתבי עת עברית, אשר הונפק בימים ההם ברוסיה, והיה הראשון שפורסמו בכתביו של ביאליק¹¹. ביאליק גם קרא מאמרים נלהב של (אחד העם), נפגע בצורה בלשונו, והוא נמצא באישיותו של היהדות, האינטלקטואלי והתרבותי, תכונות שהיו ביאליק, חלומות, גם מצא את עצמו האישיות ביאליק אחד העם חזק ברוח המורשה הדתית היהודית רווי, ומצא את האנרגיה האופיינית הספרותית, והיה אחד היהודים המעטים לכתוב שירה בעברית¹².

ב (1909) ביאליק נסע פלסטין היתה הפעם הראשונה שבה נכנס אדמת פלסטין, שם שאר במשך חודשיים הזמן, אך ביקורו פלסטין, אשר חלם ארוכה של ובתיאור זה הודעה על מושר על ידי עצמו לא השאיר רושם גדול שלו¹³. ביאליק מתחיל נראה דרך הכתיבה כיוונים ידועים, מאז את חייהם של סופרים התנועת ההשכלה, ואת האווירה הרוחנית של השפעות ספרותיות הראשון, אשר היה תפקיד חשוב בייצור של הכתבים האלה, הם היו קרובים דומים בכיוונים רבים שנכתבו עבור המוצרים של ההשכלה¹⁴, ומשקף ביאליק במובן ביצירות רבים של בדידות ואחדות עם כל מה שהיה לו את הכוח של ביטוי מליצי, מבטא את הטראומה הנגרמת על ידי הענוי, מחסור, ייאוש ואובדן של ההורים, אלה התמונות פנטזיות, כואבת ביאליק של אמו כשהיה ילד צעיר, לא נעדר מן הדמיון, אבל מוחו נותר כאבן הפינה של יצירתו הספרותית כל אשר הביע את מצוקתם של מאות אלפי

אנשים מהעם חי כמו אותו בנסיבות של מחסור ועוני המוטלות עליהם על החיים של

הגלות¹⁵.

והבנתי הודעה דרך סיפורים מן הילד הזה היה שגדל בעיר יהודית, שממנה נגזרת קצת בהקיץ ברורים חלום הריאליזם בתמורה של חלום של אירוע דרמטי הדמיון, והחלום של ימי הילדות בעצמו למעשה, החלומות האלה לא היו לבד, אבל מעורב בזה בתוך עצמו היתה השפעה גדולה החלומות האלה ולכוון את הפלט ספרותית של ביאליק¹⁶.

בשנת (1910) ביאליק השתתף בכנס עברית, שהתקיים בווינה בעידן של המאה לקונגרס הציוני, נפגש בכנס עם אחד העם ושוחחו על הצורך בהקמת את האוניברסיטת העברית¹⁷.

לאחר ששב בפלסטין, ביאליק שקוע שוב את עצמו בחיים הציבוריים להשפיע מטרה בחיים הרוחניים בארץ, וגם מפני שזה היה להציג ישות כאדם יהודי לעולם ואת ההבנה של מהות דברים, הרעיון של סטנדרטים, שפה, וזה מושג בסיסי של ביאליק, כי ביאליק אישי היה מעורב שזור העם היהודי, ואת התכונות נמצא על ידי ביאליק¹⁸, הוא לאהוב ולכבד את עקרונות התנועה הציונית כדי לקיים את הערכים התרבותיים וההיסטוריים הוא קינא רכושם של תרבות עברית של בני כל הדורות, וגם האופי שלו הוא מתמודד עם עצמו ועם נחישות, ומטרה עם שאיפות וחלומות נסתרים אינם ברורים. לאחר מותו, כל הסיפורים המודפסים, מסות, תרגומים במדפסות רבות¹⁹.

שירתו של ביאליק והמורשה המקראית:

אנחנו מוצאים ביצירתו הספרותיות את עומק הסתירה במצב של מסורת וההתנגדות במצבו הפסיכולוגי, בגלל בהיותו גבר הלאומי הרנסאנס החילוני, ובהיותו בעת ובעונה אחת גבר של המורשה היהודית, ההתנגדות זהברור בשירתו של ביאליק כסגנון ניכרת²⁰, בשיר (אם-יש את-נפשך לדעת) מדבר על הדת בהיותו כמקור של כוח וגבורה, ליהודים, וגם הן מאשרת ((בית המדרש)), בית המקראי הישן, שהיה מקום התפלה ומדע

נפש דתי, היה את המרכז בחשוב אשר שימר את המורש ה הרוחנית של העם היהודי
לאורך כל הימים, דור אחרי דור לכל מי רוצה ללמוד בדת, כמו הצעירים שהיו מתעניינים
בלמוד דפי התלמוד בימים שלהם בלילות אפלים, וגם ההתענינות זאת בחיים הרוחניים של
העם ולקחו את כוח החיים מן היסטורית שלהם, ומשמעויות אלה אישרו הפסוקים:

אם-יש את- נפשך לדעת את המעין

ממנו שאבו אחיך המומתים

בימי הרעה עז כזה, תעצמות נפש

צאת שמחים לקראת מות, לפשט את-הצואר

אל-כל-מאכלת מרוטה, אל-כל-קרדם נטוי

לעלות על-המוקד, לקפץ אל-המדורה

ובאחד.. למות מות קדושים

אל בית המדרש סור, הישן והנושן,

יהודים קדרים, פנים צמקים ומצררים,

יהודים בני גלות, משכי כבד עלה,

המנשים את-עמלם בדף של-גמרא בלה,

משכיחים רישם במדרש שיחות מני קדם

ומשיחים את-דאגתם במזמורי תהלים²¹.

אנחנו מוצאים בשירה זאת את הרעיון העיקרי של ביאליק רעיון חזרה אל המוחלט.
המוחלט אופן בית במדרש את הבית האחרון. המגמה אותה גלוי בביטוי בשיר ((אל האגדה
)) אשר מביע המשורר האמיתי בתפיסת את בחיים של היהדות המסורתית מיוצג ת))
אל האגדה)) אשר מספרת סיפורה רוח של תחרות בין הגבורים היהודים על פני מאות
שנים וזוכרים אותה עדיין במזמורים בעצוב:

בכם דפי תלמוד ,בכם עלים בלים,

אגדות נחמדות וקדומות ,

בימי חיי חבלי כי אהגה נכאים-

בכם נפשי תמצא תנחומות²².

בשיר ((על סף הבית- המדרש)) שנכתב בשנת (1894), אנחנו מוצאים שביאליק עמד על הסף ((בית - המדרש)) המשמש כסמל של חיי הדת היהודית , במשך הדורות כי האידיאל היהודי מגיע לשיא בלימוד התנ"ך , מנסה להביע על הצער בכך, אך הוא מוצא אותו ריק ריק, ומתאר משורר את המוני השולט בית ישראל, שם צל עכבישים על התקרה ועל פני השטח מגרסה ועמודות המוקצים הימנעות הכיפה וקירות מחורץ, ... הוא קריסה רוחני ב((בית - המדרש)), כמו הקריבה הנפשית של המשורר בעת ובעונה אחת²³:

ארג העכביש על-ספונך רועד,

על- גגך הנקרע בני-ערבים יקראו,

כתלי בית-המדרש, קירות הקדשים,

מחבא רוח איתן, מקלט עם עולמים,

למה כה-תעמדו דומם וכנואשים

תטו צללים שחרים ,צללים נאלמים,

נלחמנו כגבורים, אך הכינו אזור-ואני

יתום נדח, עולל טפוחיכם,

אמלל, בוש ומנצה, שב שנית עדיכם,

ושנית, בית-מדרש, כפוף ראש כעני,

ומשמים כמוך על ספך אעמדה,

האבך לחרבנך, אם –אבך לחרבני,

ואם לשניהם יחדו אבך ואספדה.

לא ראיתי יערות דבש על-דרכי המסורר,

מאז הפרידתנו הרוח הרעה ,

אבד נצחי מיי, כל עולמי התפורר,

באו מים עד-נפש-אך היא בם לא-באה...²⁴

והקורא מוצא שוב החזרת את המלים הספרותיות למרות שינוי הנושא:

((עכביש)), ((נפש)), ((מקלט)), ((לחר בני)), ((עני)), ((אבד נצחי)). ואז מביע

המשורר על רבות החבירים של המשורר שעזבו את מקומותהם והחיפוש בין השדות

הרחבים יותר, בתקווה למצוא אושר שם. המשורר רואה את זה ניצחון לא היה בעל

בריתם, וקצת מהם נשארו ואחרים מטילים בבתים מוזרים, אבל המשורר הוא מתייחס

לנטייה של צעירים יהודים רבים על ((ההשכלה)), ועזבו את מוסורת הדת היהודי העתיק:

אכן חציר העם, יבש היה כעץ ,

אכן חלל העם, חלל כבד אין קיץ,

אשר ירעם קול אל גם-מפה גם משם,

ולא- נע ולא-זע ולא-חרד העם²⁵.

אחרי את המצב הנפשי הרע הזה, בין חוסר לבין הוודאות ובלבול הריקנות לכאורה חש ידי

‘בזרועות הרוחני נופש יהודי הקישורים קרוב שבה הסמלים האלה המתעוררים התמוטטות

‘מנסה המשורר אישר דבקותה בשארית האמונה ולשמורה:

גם-שמי אשר מחו מספרם בגאון

על-בלי גאלתיו בזמה ובדמים,

האחרון על-עפר יקום ממשאון

ויהי חותם שדי בדברי הימים²⁶.

בשיר ((לבד י)) שנכתב ביולי (1902) מביע המשורר על האמא ((רוח הקודש)) כסמל הרוח היהודית, אשר ייצג את היגון באופן מלא בזמן שכולם נטשו אותם. למרות שהוא חש כאב כל חושיו ((רוח הקודש)), זה ממיס געגועים לעולם קסום בעולם דמיוני, אבל הקישורים שלה בעולם של מסורת²⁷, זה עדיין קשה לעשות את הפרדה עצמה מפוצל בין גורמים :

כלם נשא הרוח, כלם סחף האור,

שירה חדשה את-בקר חייהם הרנינה:

ואני גוזל רך, נשתכחתי מלב

תחת כנפי השכינה.

בדד, בדד נשארתי, והשכינה אף-היא

כנף ימינה השבורה על-ראשי הרעידה,

ידע לבי את-לבה: חרד חרדה עלי,

על-בנה, על-יחידה.

כבר נתגרשה מכל-הזויות, רק-עוד

פנת סתר שוממה וקטנה נשאר-ה-

בית-המדרש-ותתכס בצל, ואהי

עמה יחד בצרה²⁸.

בשיר הזה הוא ברור ההשפעת ספרי ההשכלה כי היו להשפיע על אותו בהתמדה ועושה לו בחילה כאשר קורא כמה ספרים הדתיים, כפי שבאה לידי ביטוי באוטוביוגרפיה שלו, במכתב ליוסף כלאוזנר: ((אני צריך להיות ספרי דת בשבילי מגעיל כבד ניסו שרידי כוחי כדי להתנגד על כיסא, אבל האנט יום מאמצים שלי יום אחרי יום)), ואנחנו מוצאים

ביאליק במצב רוח דחי הפסיכולוגי של הדת היהודית ומורש ה כגון בשירו) לפני ארון הספרים), שנכתב בשנת (1910), ו בשיר הזה מאחזרת את המשורר בימים ההם, כאשר הספרים היו דהויים וצהובים כל מה יודע, זה עדיין נחשב בקפידה על ידי ביום והלילה כך חלק מנשמתו היה שקוע התוכן, אבל אחרי שנים בהם בעולם הגדול, בעולם של ידע ותרבות, שוב עומד מול הארון שבו העלים המשכורת היקרות שהוא מנסה להחזיר את הסדרה, אבל הוא חש כי עולמו הישן אבד השפה של סודות עם הספרים האלה אבדו, נכנס הספק בלב, הוא אולי עובד לקיים את הרוח של העבר אבל בלי תועלת, והוא היה בזבוז זמן כדי מאחור את אוצרות העבר לא יכול להיות מועשר, ולבסוף מביע על הבלבול והספק שלו כי הוא איבד את היכולת להבין את השפה של סודות הספרים:

הלא רק-אתכם לבדכם ידעו נעודי,

לגן הייתם לי כחם יום קיץ,

ולמראשתי כר בלילי חרף,

ואלמד צרור בגוילכם פקדון רוחי

ולשלב בתוך טוריקם חלומות קדשי.

ועתה, אחרי חליפות עתים,

ואני קמוט מצח כבר וקמוט הנפש

והנה גלגל חיי החזחרני,

ויציבני שוב לפניכם, גנוזי ארון,

יציאי לבוב, סלויטא, אמשטרדם ופרמקפורט,

ושוב הופכת ידי בגוילכם

ועיני תגשש, להנה, בין השטין,

ומחפשה דם בין את תגי האותיות.

והם בעת ההיא מני ומעלה

על-עיר ומתים, על-הר וגבע רגשו,

ולעיני כל-המאורות רעש פרים,

ופעמים שבע חזרו על מחולם

ויעבר עד-קצוי ים המונה-

ולאזני לא הגיעה גם בת-קולם-ומי-יודע²⁹.

העולם של ביאליק נשאר עולם סגור כי המשורר אינו קורא להתקשר כבני אדם לבין העצובים שלו, כי חזון היהדות זו הציונות מסרבת בצורה חריפה מונעת מאיתנו, ולכן, נותרו סמלים רק אותות רעיונות מופשטים, אין כל משמעות או עומק של ההומניטארי, וכן להישאר רציני הסכסוך בין ישן לחדש, בין חילונים מטאפיזי, בין סכסוכי הדת לבין הלאומיים, כי סכסוכים זרים מאד, כיוון שהיא מסתובבת בלב של המשורר להפריד עצמה שאר האנושות, ראוי לציין שהמשורר יודע את הסכסוכים הפנים לא ניתן לפתור כי הוא רווי באגדות של היהדות, והוא יודע שהיא מתה, אבל זה לא חייב להודיע על מותה, אבל הוא לקונן ולבכות על זה להגן עליו באגרסיביות ופראות, אולי זו אכזריות בהגנה להסביר את השימוש בתמונות מראים כי המשורר הוא מהרהר במוות על פני החיים, לחשוב, או לחשוב על החיים מבוססים על חזון הליבה של מוות, תסכול וייאוש זה היה ניכר משירתו בתוכן הכלול להודיע לו על שירים השונים שלו.

תוצאות:

במשך המחקר המתעניין במורשה הדתית המקראית בשירותו של ביאליק

הגענו לכמה תוצאות כמו:

1 - כי המשורר הושפע במידה רבה על ידי הכפר שבו הוא חיי והביע עליו

במלים ובמונחים שביצירתו הספרותיות בצורה ברורה.

2 – היצירות הספרותיות של המשורר שובות מאוד בספרות

העברית, מבחינת התוכן ומבחינת הצורה, כפי שמר על איזון בין מסורות

תרבותיות ודתיות לבין הספרות הדתי היהודי שהושפע מטעם התרבות

האירופית, והתעניין להיות קשר הדוק בין העבר היהודי לבין ההווה.

3 - השתמשותו בשפה המקראית העשירה הספרות העברי במלים ומונחים

שאינה חולשה בשפה וביטויים רהוטי, והשתמשותו בסגנון מליצי פשוט בסגנון

המקראי, והרחיב את השתמשותו בשפה של המשנה והאגדה, ובכך מצא

לעצמו סגנון פרוטי מיוחד מקובל על כולם.

4 – המשורר הדגיש ברב יצירתו הספרותיות למצוא את הסגנון הספרותי

לחיים ספרותיים חדשים בירושלים, שתהיה את רוח העבר היהודי והמורשה

הדתית כעקרון חשוב ביותר להקמת מדינת ישראל.

5 - המשורר היה שחקן תפקיד חשוב בהתפתחות השפה העברית וספרות
עברית, דרך ההתענינות שלו בכתיבות הביקורות, תרגום וכל יצירתו האחרים
שפורסמו בעיתונים ובירחונים רבים שתורגמו לשפות אחרות.

החתימה:

מצאנו בדפי המחקר המתעניין בנושא חשוב בספרות עברית היא בעית המורשה הדתית בשירתו של ביאליק ואת ההשפעה של מורשה זאת בתחומים שונים של החיים החברתיים ומדיניים ותרבותיים, ביאליק נחשב מן הדמויות שנכנסו להיסטוריה הספרותית העברית מן דלתות רחב ביותר, ועדיין רוב היהודים הנמל של כבוד, להכיר את מעלותיו על המאמץ הגדול שלו שימש את התנועה הציונית, אשר תיאר את היהודים כיהודי ציוני בכל יצירתו הספרותית, בגלל רוב יצירתו הספרותית כי היה מביע על הטרגדיה והסבל יהודי, היה המורשה הדתית בהווה היהודי בצורה חזקה בכל השירים שלו והכתיבה שלו תרגומים שונים, והוא נחשב למקרה של היהדות והמורשה הדתית של המקור היהודי של השראה העבודה של נכבדים ביצירתו הספרותית, והיה בכתביו להתקשר קריאה של העבר ליהודים על כל הדורות, את החלק במוחו של ההווה אלא כבסיס של המורשה היהודית היא מאוד חשובה לבניית האופי והחיים היהודים.

הביבליוגרפיה:

- 1-פבזנר. י. אנצקלופידה יהודית. ראובן מס. ירושלים. 1970. עמ' 73.
- 2-ארון. ר. אלף מלים. כרך רביעי. ספרים אחיסאף בע"מ. תל-אביב. 1969. עמ' 212.
- 3-מנצור. מ. מקראה של הספרות העברית החדשה למתקדמים. כרך ראשון. כתב. ניו-יורק. 1971. עמ' 93.
- 4-שאנן. א. מלון הספרות העברית החדשה והכללית. יבנה. תל-אביב. 1998. עמ' 94.
- 5-בן. אור. א. תולדות הספרות העברית בחדשה. כרך שני. יזראל. תל-אביב. 1972. עמ' 215.
- 6-לחובר. פ. תולדות הספרות העברית החדשה. ספר שלישי. דביר. תל-אביב. 1966. עמ' 40.
- 7-מנצור. א. שם. עמ' 93.
- 8-בן אור. א. שם. עמ' 216.
- 9-בן אור. א. שם. עמ' 217.
- 10-לחובר. פ. שם. עמ' 46-47.
- 11-שאנן. א. שם. עמ' 95.
- 12-לחובר. פ. שם. עמ' 60.
- 13-שאנן. א. עמ' 97.
- 14-שאנן. א. הספרות העברית החדשה לזרמיה. כרך שלישי. מסדה. תל – אביב. 1962. עמ' 125.
- 15-שאנן. א. הספרות.. לזרמיה. עמ' 126.
- 16-סדן. ד. מסות על סופרים. בין דין לחשבון. דביר. תל-אביב. 1963. עמ' 8.
- 17-שאנן. א. שם. עמ' 98.

- 18- לוז . צ . השפעות בין ביאליק לבין דורו . בקורת פרושות . כתב-עת . לספרות לשון
הסתוריה ואסתטיקה . אוניברסיטת בר-אילן . חוברת מס 7-8 . מובמבר . 1975 . עמ' 41 .
- 19- בן אור . א . שם . עמ' 276-283 .
- 20- ש.אסף . מקורות ומחקרים בתולדות ישראל . ירושלים . תש"ו . 1978 . עמ' 163 .
- 21- חיים נחמן ביאליק . כל שירי ביאליק . הוצאת דביר . תל-אביב . הדפסה שמינית
תשל"ג . עמ' עז .
- 22- כל שירי ביאליק . שם . עמ' כה .
- 23- ש.אסף . שם . עמ' 207 .
- 24- כל שירי ביאליק . שם . עמ' לב-לג .
- 25- כל שירי ביאליק . שם . עמ' סז .
- 26- כל שירי ביאליק . שם . עמ' לה .
- 27- ש.אסף . שם . עמ' 206-208 .
- 28- כל שירי ביאליק . שם . עמ' קמא .
- 29- כל שירי ביאליק . שם . עמ' רד-רז .

המקורות:

- 1- א. שאנגן. מלון הספרות העברית החדשה והכללית. יבנה . תל-אביב. 1998.
- 2- א. שאנגן. הספרות העברית החדשה לזרמיה . כרך שלישי . מסדה. תל – אביב. 1962.
- 3- ארון. ר. אלף מלים. כרך רביעי. ספרים אחיסאף בע"מ. תל-אביב. 1969.
- 4- בן. אור. א. תולדות הספרות העברית בחדשה. כרך שני. יזראל . תל-אביב. 1972.
- 5- ד. סדן. מסות על סופרים. בין דין לחשבון. דביר. תל-אביב . 1963.
- 6- חיים נחמן ביאליק. כל שירי ביאליק. הוצאת דביר. תל-אביב. הדפסה שמינית. תשל"ג.
- 7- מנצור. מ. מקראה של הספרות העברית החדשה למתקדמים. כרך ראשון . כתב . ניו-יורק. 1971 .
- 8- לוז . צ . השפעות בין ביאליק לבין דורו. בקורת פרושות . כתב-עת . לספרות לשון הסתוריה ואסתטיקה. אוניברסיטת בר-אילן. חוברת מס 7-8 . מובמבר. 1975 .
- 9- לחובר. פ. תולדות הספרות העברית החדשה. ספר שלישי . דביר. תל-אביב . 1966.
- 10- פבזנר. י. אנצקלופידה יהודית. ראובן מס . ירושלים . 1970 .
- 11- ש. אסף. מקורות ומחקרים בתולדות ישראל. ירושלים. תש"ו. 1978.

الخلاصة

يعتمد الكثير من الأدباء اليهود في نتاجاتهم الأدبية المختلفة على الموروث الديني التوراتي والتلمودي، مما خلق عالما ادبيا خاصا متأثرا بالنصوص التوراتية والتلمودية يستمد اغراضه وصوره من هذه القصص والاساطير التي تكون في الغالب مادته الاساسية في النتاجات الادبية المختلفة، من اجل استمرار الصلة وديمومتها بين الماضي والحاضر، لتأدية المهمة التاريخية اليهودية التي يعتقد بها الأديب والتي تقوم على أسس دينية وثقافية وفكرية.

لذا يعد الموروث الديني التوراتي والتلمودي من الاسس المهمة التي يقوم عليها الادب العبري ومنذ بدايتها وبمختلف العصور التي مر بها، وتناول الكثير من ادباء اليهود تلك الاساطير والقصص بأسلوب ادبي لما تلك الاساطير من دروس ومعاني وعبر من الماضي ولحد الان، وبالنظر لما لشخصيات هذه القصص والاساطير من اثر مهم على التاريخ الديني والفكري لليهود منذ نشأتهم، الامر الذي ادى الى استغلال هذه الشخصيات من قبل الادباء اليهود وعرضهم لها بأسلوب جديد الهدف منه التواصل مع الموروث التوراتي واعتباره اساس الحاضر الذي يقوم عليه.

وتتناول صفحات هذا البحث قضية مهمة في الادب العبري وهي قضية الموروث الديني التوراتي في شعر بياليك واثر هذا الموروث في مختلف نواحي الحياة الاجتماعية والسياسية والثقافية، ويعد بياليك من الشخصيات التي دخلت التاريخ الادبي اليهودي ومن اوسع ابوابه، ولا زال معظم اليهود يكتنون له احترام، ويعترفون له بالفضل الكبير لما قدمه من جهد خدم به الحركة الصهيونية، حيث وصفه اليهود بانه كان يهوديا وصهيونيا في كل نتاجاته الادبية، لان معظم نتاجاته الادبية كانت تعبر عن الماساة والمعاناة اليهودية، وكان الموروث الديني اليهودي حاضرا بقوة في كل قصائده وكتاباته وترجماته المختلفة، وكان يعتبر القضية اليهودية والتراث الديني اليهودي مصدر وحي والهام وعمل متميز له في نتاجاته الادبية، وكان في كتاباته يدعوا الى استحضار الماضي اليهودي على مدى العصور المتعاقبة، واعتبارها جزء من الحاضر بل اعتبار الموروث اليهودي اساس مهم جدا لبناء الشخصية اليهودية.